

ΗΛΙΑ ΜΑΣΤΡΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΟΥ

ΣΚΑΠΑΝΕΙΣ
ΤΟΥ
ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ

Κ. Διαλησμάς
Ε. Ματθόπουλος
Σ. Παπακώστας

ΑΘΗΝΑ 1994

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΔΙΑΛΗΣΜΑΣ

Α' 'Ο εκπαιδευτικός

‘Ο Κ. Διαλησμάς είναι μία ιδιάζουσα και πολύ ένδιαφέρουσα μορφή του νεωτέρου έλληνισμού. Καί ὅμως, ἔστω κι ἂν ὑπάρχουν γι’ αὐτόν ἀξιόλογες μαρτυρίες, παραμένει βασικά ἀγνοημένος, στό περιθώριο τῆς νεώτερης πνευματικῆς ζωῆς τοῦ τόπου μας. Ἴσως σ’ αὐτό νά συνετέλεσε καί τό ὅτι ἡ προσφορά του μοιράστηκε σέ πολλά καί ιδιαίτερα σέ δύο βασικούς τομεῖς: στήν ἐκπαίδευσι καί στή θρησκευτική ἀναμόρφωσι. ‘Ο Διαλησμάς ἦταν, μπορούμε νά ποῦμε, διφυής: Παιδαγωγός στό σχολεῖο του καί παιδαγωγός στό εὐρύτερο σχολεῖο τῆς κοινωνίας. Οἱ δύο μεγάλοι στόχοι του ἦσαν πάντοτε τά ἐκπαιδευτήρια καί ἡ «Ἀνάπλασις». Ἀπό αὐτές τίς δύο πλευρές πρέπει νά τόν παρουσιάσουμε καί νά τόν παρακολουθήσουμε.

Γεννήθηκε στή Σίφνο στίς 25 Μαρτίου τοῦ 1855 καί πῆρε τήν πρώτη ἀγωγή ἀπό τή χήρα μητέρα του Αἰκατερίνη καί τά πρῶτα γράμματα ἀπό τή μοναχή Ἑλεοῦσα. Στά δέκα του χρόνια τόν ἔστειλαν στήν Κωνσταντινούπολι, στό σχολεῖο τοῦ Παλληκαράκη. Στή συνέχεια φοίτησε στή Μεγάλη Σχολή τοῦ Γένους. Κατεβαίνοντας κατόπιν στήν Ἀθήνα γράφτηκε στή Φιλοσοφική Σχολή καί παρακολούθησε μαθήματα φιλολογικά. Πολλά πνευματικά καί ἱεραποστολικά ἐφόδια πῆρε ἀπό τήν ὀνομαστή Σχολή τοῦ Λόγου τοῦ Ἀπ. Μακράκη, ἡ ὁποία ἤκμαζε στή δεκαετία τοῦ 1870. Μετά τίς ἐκτροπές τοῦ δασκάλου ὅμως, ἀπομακρύνθηκε, ὅπως καί οἱ γνωστοί ἀξιόλογοι κληρικοί.

‘Ο πόθος του γιά τήν παιδεία τόν ἔσπρωξε νά ιδρύσῃ στόν Πειραιᾶ ιδιωτικό σχολεῖο. Μετά ἀπό δύο χρόνια (1878) μεταφέρει τήν ἐκπαιδευτική του δραστηριότητα στήν Ἀθήνα, στό κέντρο τῆς παλαιᾶς πόλεως. Στήν ὁδὸ Ἀδριανοῦ 64 - 66 ἀγοράζει ὁλόκληρο τό οἰκοδομικό τετράγωνο μεταξύ τῶν ὁδῶν Φλέσσα καί Χίλλ, πού ἦταν ἰδιοκτησία τῶν κληρονόμων τοῦ φιλέλληνα Γ. Φίνλεϋ καί τοῦ ἀμερικανοῦ ἱεραποστόλου Ι. Κίγκ. Ἐκεῖ ἦταν καί τό μισοερειπωμένο σπίτι, ὅπου εἶχε κατοικήσει μετά τήν ἀπελευθέρωσι ὁ στρατηγός Τζώρτζ.

Τό ὄνομα Χίλλ, πού ἔφερε ἡ μιά ἀπ’ τίς δύο παρόδους πού ὠρίζαν τό οἰκόπεδο τῆς ὁδοῦ Ἀδριανοῦ, ἀσφαλῶς κάτι θά ἔλεγε στόν καινούργιο ἰδιοκτήτη. Τό ζεῦγος τῶν Ἀμερικανῶν Ἰωάννου Ἑρρίκου καί Φράνσις Χίλλ, εἶχαν ιδρύσει κατὰ τό 1831 τό πρῶτο Παρθεναγωγεῖο τῆς Ἀθήνας, λίγο πιό πάνω ἀπό ἐκεῖ. Στή συνέχεια ιδρύθηκε τότε στήν Ἀθήνα τό Λεόντειο Λύκειο ἀπό Γάλλους καθολικούς (1838), τό Παρθεναγωγεῖο ἀπό τίς ἀδελφές τοῦ Ἀγίου Ἰωσήφ (1857) καί ἡ Σχολή τῶν Οὐρσουλινῶν στήν Τῆνο (1862).

Τό ἴδρυμα Χίλλ ὑπῆρξε ὀνομαστό, ἀλλά ἦταν κι ἓνα πρόβλημα ἡ ξενική παρουσία του. Καί γιά τόν Διαλησμά ἦταν ἓνα ἐρέθισμα καί ἓνα κίνητρο γιά ἓνα ἔργο ἀντίστοιχο, ἀλλά ἑλληνικό καί ὀρθόδοξο. Ἔτσι ἀποφασίζει καί χτίζει ἐκτός ἀπό τό Δημοτικό, Λύκειο ἀρρένων καί Παρθεναγωγεῖο. Συγχρόνως χτίζει καί μία μεγάλη αἴθουσα γιά τίς

συγκεντρώσεις τῶν μαθητῶν, καθώς καί μιά μικρή ἐκκλησία στό ὄνομα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου.

Ἐπειδή τό ἐκπαιδευτικό ἔργο ἐξελίχθηκε ραγδαῖα, ὁ Κ.Δ. ἐπεκτάθηκε στό πίσω μέρος, στή γωνία τῶν ὁδῶν Σχολείου καί Ἐπιχάρμου, πού ἀνηφορίζει πρὸς τόν Ἁγ. Νικόλαο Ραγκαβᾶ, ἔκτισε τό 1907 μεγάλο κτίριο, σχεδόν πεντάωροφο, ἀπό τὰ πρῶτα πού ἀπόκτησε ἡ Ἀθήνα ἀποκλειστικά γιά σχολικό σκοπό καί πού ἀρχιτεκτονικά ἀρτιότατο ἱκανοποιῶσε καί τότε καί σήμερα ἀκόμα ὅλες τίς σχετικές ἀπαιτήσεις, ὅπως παρατηρεῖ ὁ δρ. Ι.Δ. Κανδήλης, παλαιός μαθητής τοῦ σχολείου. «Ἀπαρτίζεται ἀπό τρία ψηλοτάβανα πατώματα, ἀπό ἓνα ἀκόμα τέταρτο, τύπου ρετιρέ, καί ἀπό ἰσόγειο. Διαθέτει αἷθουσες διδασκαλίας φωτεινότες καί ἡλιόλουστες, προσανατολισμένες πρὸς τή μεσημβρία, πού δέχονται τό φῶς καί τόν ἀέρα ἀπό τή μία πλευρά, ἀπό ἓνα πλατύ τζαμιωτό διάδρομο, εἶδους βεράντας καί ἀπό τήν ἄλλη, τήν πρὸς τήν ὁδὸ Ἐπιχάρμου, ἀπό μεγάλα παράθυρα. Ἡ εἴσοδος τοῦ κτηρίου στολίζεται ἀπό ἐπάνω μέ μία μεγάλων διαστάσεων τοιχογραφία. Παριστάνει τό Χριστό νά εὐλογῇ πλῆθος ἀπό παιδιά πού χαρούμενα τόν περιτριγυρίζουν. Ἡ ὠραία αὐτὴ εἰκόνα, πού ἦταν καί τό σύμβολο τοῦ Σχολείου, ἀφοῦ ἔφερε τόν τίτλο «Ἐκπαιδευτήρια Σωτήρος», διατηρεῖται, ἀρκετά βέβαια ἀπὸ τήν πάροδο τοῦ χρόνου ξεθωριασμένη, ἀκόμα σήμερα στή θέσι της. Ἐμπρὸς ἀπὸ τό κτήριο ἀπλώνεται μεγάλη πλακόστρωτη αὐλή καί στοὺς γύρω τοίχους βρίσκονται παρτεράκια μέ περιπλοκάδες καί λουλούδια. Μετά τό κλείσιμο τοῦ σχολείου Διαλησιμᾶ τό οἰκοδόμημα νοικιάστηκε καί στέγασε γιά ἓνα διάστημα τό Α΄ γυμνάσιο Ἀρρένων. Τελευταῖα, ἀγοράστηκε ἀπὸ τό κράτος καί φιλοξενεῖ σήμερα τόν ὀργανισμό τῶν χορευτικῶν συγκροτημάτων τῆς κας Δώρας Στράτου».

Χαρακτηριστικά ἔγραφε ἓνα ἔντυπο τοῦ Ἐκπαιδευτηρίου: «Ἐκ τῶν παραθύρων αὐτοῦ φαίνονται ὁ Ὑμηττός, ὁ

Λυκαβηττός, ἡ Πάρνης, τὰ Γεράνεια, ἡ Ἀττική πεδιάς, ὁ Σαρωνικός καί τό πλεῖστον τῆς πόλεως» (1909).

Τὰ τέσσερα παλαιὰ κτίρια καί μαζί τό καινούργιο φιλοξενοῦσαν στὸν καιρὸ τῆς ἀκμῆς τους περίπου πεντακόσια παιδιά. Ἀπὸ αὐτά 120 οἰκότροφοι μαθητές καί 60 μαθήτριες, πού προήρχοντο ὄχι μόνο ἀπὸ ἐπαρχίες τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καί ἀπὸ ἐλληνικὲς οἰκογένειες Εὐρώπης, Ἀμερικῆς καί Αἰγύπτου. Οἱ ὑπόλοιποι μαθητές καί μαθήτριες ἦσαν ἡμισὺσσιτοι καί ἐξωτερικοί.

Τό προσωπικό, πού ἔφθανε τούς πενήντα δασκάλους καί καθηγητάς, ἦταν προσεκτικὰ διαλεγμένο. Ἀνάμεσα στοὺς φιλόλογους διακρίνονταν ὁ ἀδελφός τοῦ διευθυντοῦ Ἄγγελος Διαλησιμᾶς, ὁ Χ. Ἰωαννίδης, ὁ Ἰ. Σπεράντζας, ὁ Ἡ. Μανιατόπουλος, ὁ Ν. Βλαβιανός καί ὁ Δ. Κανδήλης, πατέρας τοῦ προαναφερθέντος. Θρησκευτικὰ ἐδίδασκε, ἐκτός ἀπὸ ἄλλους, ὁ Δ. Παναγιωτόπουλος. Στά μαθηματικά ξεχώριζαν ὁ Νεῖλος Σακκελαρίου καί ὁ Α. Τσιλιμίσκρας. Γαλλικὰ ἐδίδασκαν ὁ Ν. Ἀμβράζης, ὁ Ἰ. Κολλάρ καί Ἀγγλικά δύο ἄλλοι. Ἐπίσης, κατάλληλα στελέχη ἐδίδασκαν τὰ τεχνικά, τή γυμναστική, τήν ὠδική, τό πιάνο καί τούς χορούς. Μερικά ἀπὸ τὰ τελευταῖα ἦσαν προαιρετικά.

Πολύτιμος συμπαραστάτης τοῦ διευθυντοῦ ἦταν ἡ σύζυγός του Καλλιόπη, κυρίως στό Παρθεναγωγεῖο, ὅπου ἐδίδασκε ἐλληνικά, ἱστορία κλπ. Γι' αὐτὴν ἔλεγαν χαρακτηριστικά: «Ἡ Καλλιόπη βαστάει τό τουφέκι κι ὁ Κωνσταντῖνος τραβάει τή σκανδάλη».

Στό ὅλο παιδαγωγικὸ ἔργο πολὺ βοηθοῦσαν οἱ ἐπιμεληταὶ καί οἱ παιδονόμοι, πού μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς σπούδαζαν καί ὁ ἀκούραστος Διευθυντής τοὺς προώθησε γιά καθηγητάς. Μερικοὶ μάλιστα εἶχαν ξεκινήσει ἀπὸ ἀπλοὶ ὑπηρετές, στοὺς ὁποίους ὁ διευθυντής ἔκανε κάθε βράδυ μαθήματα. Στὴν πρώτη δεκαετία τοῦ αἰῶνα μας ἦσαν ἐπιμεληταὶ ὁ Μᾶρκος Τσακτάνης καί ὁ Σπυρίδων Ἑρμογένης, πού ἀνα-

ΜΑΝΟΣ Γ. ΜΠΙΡΗΣ

ΜΙΣΟΣ ΑΙΩΝΑΣ
ΑΘΗΝΑΪΚΗΣ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ
1875 - 1925

ΑΘΗΝΑ 1987

IV. ΜΕΤΑΒΑΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΚΑΙ ΑΠΟΚΡΥΣΤΑΛΛΩΣΗ ΤΩΝ ΤΥΠΩΝ ΤΗΣ ΑΣΤΙΚΗΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ

1. Η ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟ ΠΡΟΧΕΙΡΗ ΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗ.

Συγκρινόμενη με τους μεγάλους οικισμούς, που κατά τα τελευταία χρόνια της τουρκοκρατίας παρουσίαζαν μια αρκετά προηγμένη και ομοιογενή εικόνα αστικοποίησης (Πάτρα, Καλαμάτα, Ναύπλιο, Ιωάννινα, κ.ά.), η Αθήνα - που όπως σε προηγούμενο κεφάλαιο αναφέραμε, συμμετείχε μόνον έμμεσα στις κυρίες εμπορικές διασυνδέσεις του ελλαδικού χώρου - καθυστέρησε από την άποψη αυτή σημαντικά⁶⁵. Αλλά και εάν στην πόλη αυτή υπήρχαν μερικά δείγματα αξιόλογης αρχιτεκτονικής, αφανίστηκαν και αυτά στην πλειονότητά τους κατά την τρομερή επιδρομή του Κιουταχλή την άνοιξη του 1827, που αποτέλεσμά της είχε - όπως είναι γνωστό - την ερείπωση του οικισμού.

Μετά την εγκατάσταση του Όθωνα στη νέα πρωτεύουσα (1834) καθώς και το γενικό οργασμό της ανοικοδόμησης που επακολούθησε, η ποιοτική πλευρά της ιδιωτικής αρχιτεκτονικής εμφανίζεται και πάλι εξαιρετικά καθυστερημένη. Μόνον οι λίγες μονοκατοικίες των πλουσίων που κτίστηκαν κυρίως στην περίμετρο του παλιού πυρήνα και πάνω στα όρια των νέων οδών, αντιπροσώπευαν αισθητά την έντεχνη αρχιτεκτονική αντίληψη της εποχής. Τα υπόλοιπα νεόχτιστα σπίτια κύριο σχεδόν σκοπό είχαν, να διαθέτουν μερικές κάμαρες και υποτυπώδεις κοινόχρηστους χώρους, για τη στοιχειώδη διαβίωση των

νέων κατοίκων⁶⁶. Ήταν αυτά ανακρινίσεις, ή προσθήκες σε προγενέστερα κτίσματα, ή και εντελώς νέες οικοδομήσεις, κατασκευασμένες με κάθε δυνατή οικονομία. Στόχος ήταν, να μην υπάρξει η παραμικρή καθυστέρηση για την εκμετάλλευση αυτής της ανεπανόληπτης ευκαιρίας, που παρείχε η μαζική αξιοποίηση των διάσπαρτων στα βόρεια του βράχου της Ακρόπολης μικροϊδιοκτησιών (εικ. 5). Εξ άλλου κατά τα πρώτα κρίσιμα χρόνια της εφαρμογής της ρυμοτομίας πάνω στο έδαφος, οι ιδιοκτήτες ήλπιζαν ότι με την βιαστική οικοδόμηση νέων κτισμάτων, θα εμπόδιζαν κάθε πρόωγη ενέργεια της Αρχής, να επιχειρήσει απαλλοτρίωση των οικοπέδων τους κατά τη διαδικασία της χάραξης των οδών του νέου σχεδίου.

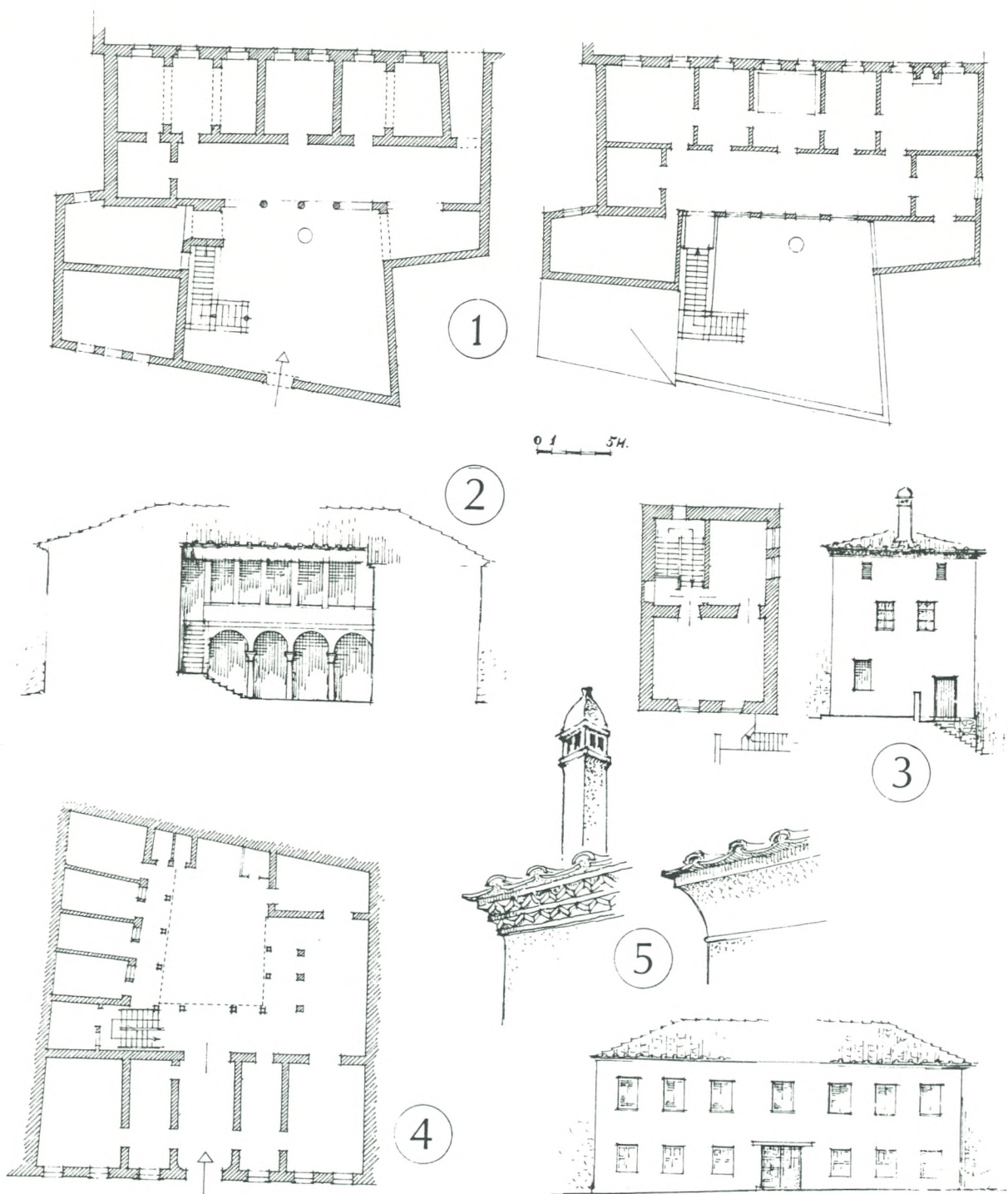
Άμεση βεβαίως ήταν η αντίδραση των Βαυαρών μπροστά στο φαινόμενο αυτό και κύριο μέλημά τους έγινε, η ανάσχεση της πρόχειρης οικοδόμησης με τον Κανονισμό που επέβαλαν το έτος 1836. Τα Διατάγματα που τον συνέθεταν άφηναν σχεδόν άθικτη την λειτουργική συγκρότηση των σπιτιών, δίνοντας έτσι σχετική ελευθερία, ώστε το παραδοσιακό σχήμα - το δοκιμασμένο στις βασικές συνήθειες της καθημερινής ζωής - να έλθει και να προσαρμοστεί αβίαστα, στις νέες απαιτήσεις της μεταβαλλόμενης νοοτροπίας της πρώτης αθηναϊκής αστικής κοινωνίας.

2. Ο ΑΝΟΙΚΤΟΣ ΤΥΠΟΣ ΚΑΤΟΨΗΣ

Με πυρήνα κατά πολύ αρχαιότερο, τροποποιημένο όμως στη σημερινή του μορφή ήδη στην αρχή του 19ου αιώνα, το αρχοντικό σπίτι της οδού Αδριανού (αρ. 96) αντιπροσωπεύει - στη γενική συγκρότησή του - τον πρωτεύοντα τύπο κατοψής, που εξακολούθησε για πολύ μετά την Απελευθέρωση να επαναλαμβάνεται στις γενικές του γραμμές στον αθηναϊκό οικισμό⁶⁷. Στοιχεία του, η τοποθέτηση του κύριου σώματος του κτηρίου στο βάθος της αυλής, η παράταξη των δωματίων σε σειρά (σε αντιστοιχία, ισόγειο και όροφος), έτσι ώστε όλα να επικοινωνούν με σκεπαστό φαρδύ διάδρομο που ανοίγεται προς την αυλή (εικ. 6). Κάτω σχηματίζεται στοά με απλές κυκλικές καμάρες που στηρίζονται σε

ολόσωμους κιονίσκους, ενώ μια λίθινη σκάλα - τοποθετημένη στο πλάι - ενώνει την αυλή με τον ανοιχτό διάδρομο του ορόφου (εικ. 7). Αργότερα, τα κενά μεταξύ των υποστηλωμάτων του διαδρόμου έκλεισαν με μεγάλα παράθυρα - με τζαμιλίκια συρόμενα - μεταβάλλοντας έτσι τον ημιυπαίθριο χώρο (το «χαγιάτι») σε ένα άνετο και φωτεινό δωμάτιο. Προς την πλευρά του δρόμου, υψηλός μαντρότοιχος στον οποίο ανοίγεται μια αυλόθυρα, απομονώνει τελείως τον ιδιωτικό χώρο από την οδό Αδριανού, που ήταν τότε μια πολύκοσμη κεντρική αρτηρία του οικισμού.

Το λειτουργικό δέσιμο του σπιτιού με την αυλή, η μεταβατική συσχέτιση αιθρίου και κλειστού χώρου, οι γραμμικές διατάξεις των δωματίων και η επικοι-

Εικ. 6. Πίνακας τυπολογίας των πρώιμων αθηναϊκών σπιτιών: 1. Κατόψεις ισογείου και ορόφου του αρ. 96 στην Αδριανού 96. 2. Αριστερά, ενδεικτική τομή και όψη προς την αυλή, του κτηρίου της οδού Αδριανού. Δεξιά, ματική κάτοψη και όψη της οικίας του Church (οδός Σχολείου). 4. Κάτοψη και όψη (δεξιά) της «πολυκατοικίας» στην οδό Θουκυδίδου 13. 5. Διαμορφώσεις γείσων και καμινάδα της πρώιμης περιόδου.

Εικ.7. Αρχοντικό της οδού Αδριανού 96. Τμήμα της τοξωτής στοάς και του υπερκείμενου χαγιάτιου. Φωτ. 1955.

Εικ. 8. Οδός Αισχύλου 54. Δεξιά κάτοψη ισογείου, αριστερά ορόφου. Τυπική διαμόρφωση σπιτιού οθωνικής εποχής, με συγκρότηση των δωματίων γύρω από εσωτερική αυλή.

ωνία τους μέσα από στεγασμένους διαδρόμους, η πρόσβαση στον όροφο με εξωτερική σκάλα, αποτελούν τα βασικά χαρακτηριστικά αυτού του τύπου της κατοικίας⁶⁸. Βεβαίως, στην οδό Αδριανού έχουμε - αρχικά - μια μονοκατοικία, όπου στο ισόγειο (το «κατώι») υπάρχουν κατά κύριο λόγο βοηθητικοί χώροι. Όμως στα αθηναϊκά σπίτια της οθωνικής περιόδου, που στέγαζαν δύο ή και περισσότερες οικογένειες της λαϊκής τάξης, το ισόγειο ήταν κατοικία. Μάλιστα δεν ήταν σπάνια, σε πυκνοκατοικημένες γειτονιές - όπως π.χ. στο τμήμα μεταξύ Θησείου και Αγοράς - η ύπαρξη ημιυπογείου, το οποίο ενώ είχε προβλεφθεί για αποθήκες ή άλλες βοηθητικές χρήσεις, να μετατρέπεται κι αυτό σε στέγη ανάγκης για τα φτωχότερα κοινωνικά στρώματα.

Η απλή σύνθεση με την οποία διαμορφωνόταν ο «ανοιχτός» τύπος της κατοικίας, ήταν φυσικά εύκολο να προσαρμοσθεί, με τις κατάλληλες παραλλαγές ή προσθήκες, στο συνηθισμένο σχήμα των αθηναϊκών οικοπέδων που είχαν στενή όψη (καμιά φορά όχι μεγαλύτερη από 5-7 μ.) και αρκετό βάθος. Η στενότητα του χώρου δεν επέτρεπε συνήθως την εγκάρσια

τοποθέτηση του κτίσματος, αλλά την ανάπτυξή του προς το βάθος του οικοπέδου (εικ. 8). Όπως και παραπάνω αναφέραμε, τα πρώτα Βασιλικά Διατάγματα έγιναν αιτία να κτίζεται το σπίτι, με ένα μικρό τμήμα του ανεπτυγμένο προς το δρόμο και το υπόλοιπο, προς το βάθος της αυλής εφεισπόμενο σε μια από τις δύο μεσοτοιχίες, έτσι ώστε τα δωμάτια να φωτίζονται από την ανατολή, ή την μεσημβρία. Τότε φυσικά άρχισαν να καταργούνται οι μαντρότοιχοι με τις αυλόπορτες. Σχηματιζόταν έτσι η κάτοψη της μορφής του Γ που υπήρξε και η συνηθέστερη στην κατοπινή περίοδο (τουλάχιστον ως το 1900), όπου το προς το δρόμο κτίσμα άφηνε πάντοτε μια παλαιή είσοδο με στενό πέραςμα που οδηγούσε προς την αυλή. Από εκεί, εξωτερικές σκάλες - συνήθως ξύλινες - οδηγούσαν προς τα ανώγεια, δηλαδή πρώτα προς τους σκεπαστούς διαδρόμους και τα χαγιάτια και από εκεί, χωρίς την παρεμβολή προθάλαμου, στα δωμάτια των κατοικιών.

Πρέπει εδώ να σημειώσουμε, ότι παρ' όλο που η αυλή συρρικνώθηκε αρκετά, καθώς επεκτάθηκαν προς όλες σχεδόν τις πλευρές της τα κτίσματα των κατοικιών, εξακολούθησε αυτή να είναι το κέντρο

βάρους των καθημερινών λειτουργιών του σπιτιού, ο μοναδικός πνεύμονάς του και αναντικατάστατος χώρος ηλιασμού των γύρω δωματίων. Κάθε γωνιά της μικρής πλακόστρωτης έκτασής της, ήταν κοσμημένη με τις τυπικές αθηναϊκές ποικιλίες φυτών (γεράνια, γαζίες, βασιλικοί κ.ά.), ενώ δεν έλειπαν απ' αυτήν ένα-δύο συνηθισμένα αττικά δέντρα: το πεύκο, το κυπαρίσι, η συκιά και σε μεταγενέστερη εποχή ο υψίκορμος φοίνικας (εικ. 9). Απαραίτητο στοιχείο ζωής των ανθρώπων του σπιτιού ήταν και το πηγάδι, που όμως λίγες αυλές της άνυδρης τότε πόλης είχαν την τύχη να διαθέτουν⁶⁹.

3. Η ΚΛΕΙΣΤΗ ΔΙΑΤΑΞΗ

Σε αντίθεση με το ανοιχτό σχήμα που περιγράψαμε, συνυπήρχε στον παλιό οικισμό της Αθήνας και ένας κλειστός τύπος σπιτιού που τον χαρακτήριζε ο αδιάρθρωτος εξωτερικά, απλός κυβικός όγκος (εικ. 10). Συνήθως το σπίτι αυτό είχε και «κατώι» για τους βοηθητικούς χώρους, η δε πρόσβαση στον υπερυψωμένο όροφο - κατοικία γινόταν με εξωτερική λίθινη (ή σπανιότερα ξύλινη) σκάλα⁷⁰. Όμως, εάν υπήρχε και δεύτερος όροφος, τότε η επικοινωνία προς αυτόν γινόταν με εσωτερική σκάλα. Πρώιμο δείγμα ενός τέτοιου σπιτιού βρίσκεται στη συμβολή των οδών Σχολείου και Επικάρμου (στην ανατολική καμπή της οδού Αδριανού) που υπήρξε κατοικία του στρατηγού Richard Church και που χρονολογείται από την τελευταία περίοδο της τουρκοκρατίας. Το κτίσμα αυτό έχει πυργοειδή μορφή, απλούστατη διάταξη δωματίων και εσωτερικό κλιμακοστάσιο (εικ. 11, βλ. και 6).

Στην οθωνική εποχή επιβίωσε και αυτός ο τύπος, χωρίς τελικά να επικρατήσει. Χαρακτηριζόταν για την απλουστευμένη και συγκεντρωμένη οργάνωση των χώρων, μέσα σε ένα εσωστρεφές κυβόσχημο κτίσμα. Εδώ δεν υπήρχαν οι σκεπαστοί διάδρομοι, τα χαγιάτια, ή οι στοές. Συνήθως η εξωτερική σκάλα συναντούσε την είσοδο σε ένα απέριπτο ξύλινο, στεγασμένο - με αντίστοιχη προέκταση της στέγης - εξώστη, όπως αυτό συμβαίνει συχνότατα στα παραδοσιακά σπίτια της ελληνικής υπαίθρου - ιδιαίτερα στην Πελοπόννησο, ή στα γειτονικά νησιά (Αίγινα).

Εικ.9. Αυλή στην οδό Λεπενιώτου 20, στον Ψυρρή.

Εικ.10. Σπίτι πυργοειδούς μορφής, με εξωτερική λίθινη σκάλα - ίσως των προεπαναστατικών χρόνων. Περιοχή Ρουφ (παλαιά φωτογραφία).

Εικ. 11. Το σπίτι του στρατηγού R. Church, στη γωνία των οδών Σχολείου και Επιχάρμου.

4. Η ΠΕΙΘΑΡΧΙΑ ΣΤΟΥΣ ΚΑΝΟΝΕΣ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ.

Η επίδραση των Βαυαρών μετέβαλε πάντως αισθητά το αρχικό σχήμα, προς μια ορθολογικότερη κατανομή των χώρων καθώς και την συμμετρική χάραξη της όψης. Στην οδό Θουκυδίδου αρ. 13 (στην Πλάκα), σώζεται - σήμερα ριζικά ανακαινισμένο - ένα σπίτι μεταβατικού τύπου, με φανερή αυτή την προσαρμογή⁷². Δηλαδή, το κύριο σώμα του κτίσματος εκτείνεται σε διώροφη διάταξη, πάνω στην οικοδομική γραμμή και σε όλο το πλάτος του οικοπέδου. Οι εσωτερικοί χώροι διατάσσονται σύμμετροι ως προς τον κεντρικό άξονα και αντίστοιχα, τα εξωτερικά ανοίγματα τοποθετούνται ρυθμικά σε ίσες αποστάσεις. Στο κέντρο της όψης υπάρχει μια φαρδιά διαμπερής είσοδος που οδηγεί έως την αυλή (εικ. 6).

Προς το βάθος της αυλής και κατά μήκος των πλάγιων μεσοτοιχιών, εκτείνονται διώροφες επίσης προεκτάσεις, έτσι ώστε το κτίσμα να έχει στο σύνολό του το σχήμα του Π. Η δίκλωνη σκάλα, τοποθετημένη εσωτερικά σε μια γωνία του συγκροτήματος, οδηγεί στον ανοιχτό διάδρομο του ανωγείου. Ο διάδρομος περιτρέχει και τις τρεις - προς την αυλή - πλευρές

Στα μέσα περίπου του 19ου αιώνα συνυπήρχαν και οι δύο τύποι που προαναφέραμε. Για τον τελευταίο - τον «κλειστό» τύπο - έχουμε να παρατηρήσουμε, ότι αυτός έδινε μικρές δυνατότητες διευρύνσεως σε πολλές αυτόνομες κατοικίες, επομένως στέγαζε μια ή - το πολύ - δύο οικογένειες (ισόγειο - όροφος)⁷¹. Βεβαίως σε περιπτώσεις επεκτάσεως με προσθήκες σε παλαιότερα κτίσματα - συχνές ιδίως κατά την πρώτη οθωνική δεκαετία - το αρχικό σχήμα των κατόψεων έχανε τον αμιγή χαρακτήρα του, με αποτέλεσμα να προκύψουν μικτοί τύποι. Όμως, ένα είναι σίγουρο: Ότι στα συνηθισμένα μικρά οικόπεδα (στενή όψη - μεγάλο βάθος) του παλιού πυρήνα της πόλης, επικράτησε η γραμμική διάταξη του κτίσματος με την εσωτερική αυλή, ενώ εκεί που υπήρχε κατάλληλος χώρος, αναπτυσσόταν μια περισσότερο «πρακτικά» διαρθρωμένη κάτοψη, η οποία να μην διατηρούσε την εξάρτησή της από τις πρώιμες, τις παραδοσιακές μορφές, όμως παρείχε τη δυνατότητα για τη προσαρμογή της - όπως θα δούμε παρακάτω - στις εξελισσόμενες λειτουργικές απαιτήσεις.

του κτίσματος, με αποτέλεσμα να επιτυγχάνεται με τον καθιερωμένο τρόπο η επικοινωνία όλων των δωματίων του ορόφου.

Στην εξέλιξη αυτή, που είναι χαρακτηριστική για τις αρχές της οθωνικής περιόδου, το πραγματικά νέο μορφολογικό στοιχείο είναι η πρόθεση να δημιουργηθεί μια πιο επίσημη πρόσοψη προς τον δρόμο. Δεν υπάρχει όμως εμφανής η προσπάθεια για μια πλαστική διάρθρωση της όψης και για τη σαφή απόδοση σ' αυτήν ρυθμολογικών λεπτομερειών. Στη κάτοψη εισάγεται αντίστοιχα, η στοιχειώδης σύμμετρη οργάνωση, που όμως ουσιαστικά δεν διαφέρει από το γνωστό παραδοσιακό σχήμα.

Η διαφοροποίηση σε αυτή την πρώιμη φάση γίνεται εμφανής, όταν αρχίζουν να πληθαίνουν στη νέα πρωτεύουσα τα πρότυπα μιας ολοκληρωμένης αρχιτεκτονικής σύνθεσης, με βάση τις καθιερωμένες στην Ευρώπη αντιλήψεις για τη λειτουργική και μορφολογική διάρθρωση της αστικής κατοικίας. Για πρώτη φορά η εσωτερική διαρρύθμιση οργανώνεται γύρω από κύριους άξονες επικοινωνίας, καθώς το κλιμακοστάσιο - που μετατίθεται τώρα στο εσωτε-